

بررسی وضعیت کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی نابینایان و نیمه‌بینایان مستقر در شهر تهران^۱

مینا بشارتی^۲

چکیده: هدف پژوهش آشنایی با وضعیت کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی نابینایان و نیمه‌بینایان مستقر در شهر تهران و پی‌بردن به مشکلات حاکم و نارسایی‌های موجود می‌باشد. روش پژوهش پیمایشی و ابزار آن پرسشنامه است. از ۹ کتابخانه مورد پژوهش یافته‌های به‌دست آمده بدین قرار است: بیش از ۴۴ درصد از کتابخانه‌ها، با کمبود فضا مواجه هستند و هیچ‌یک از کتابخانه‌ها اختصاصاً برای نابینایان و نیمه‌بینایان ساخته نشده است. در این مقاله تصویر روشنی از وضعیت نیروی انسانی، کتاب و نوارهای موجود در مراکز، سازماندهی، و تجهیزات موجود در مراکز ارائه می‌شود.

مقدمه

امروزه در دنیایی زندگی می‌کنیم که حدود ۵۰۰ میلیون نفر از جمعیت سراسر جهان دچار نوعی معلولیت هستند. معلولیت را به پنج گروه بزرگ شنوائی، بینایی، تکلم، جسمی، ذهنی و فکری تقسیم‌بندی کرده‌اند.

در میان معلولان، افرادی که از معلولیت بینایی رنج می‌برند، اندک نیستند. "براساس آمارهای منتشره، ۳۸ میلیون نفر نابینا در جهان وجود دارند. شمار این افراد را در کشور ما ۱۶۰ هزار نفر تخمین زده‌اند. و جمعیت نیمه بینایان نیز ۷۰۰ تا ۹۰۰ هزار نفر حدس زده می‌شود.

۱. برگرفته از: مینا بشارتی، "بررسی وضعیت کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی نابینایان و نیمه‌بینایان شهر تهران". پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه تهران، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، ۱۳۷۷.

۲. کارشناس ارشد کتابداری کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران

نگرش اساسی دنیای جدید، نگرش برابری انسانهاست. برابری نه به مفهوم تساوی بلکه به مفهوم برابری فرصت‌ها برای افراد مختلف یک جامعه است. اساس توسعه این است که جامعه پذیرای اندیشه برابر شود و نهادها با این اندیشه همگام شوند. به دنبال این نگرش در دی‌ماه ۱۳۷۲ مجمع عمومی سازمان ملل متحد قواعد استاندارد فراهم‌سازی امکانات برابر برای معلولان را به تصویب رساند. بندهای ۵ و ۱۰ این مصوبه به صراحت دولت‌ها را مسئول ارائه خدمات اطلاع‌رسانی و دسترس‌پذیر کردن خدمات و منابع اطلاعاتی برای گروه‌های مختلف معلولان از جمله نابینایان معرفی می‌کند. با این نقطه‌نظر و دیدگاه شایسته است کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی نابینایان و نیمه‌بینایان و خدمات ویژه جهت رفع نیازهای اطلاعاتی آنها در اولویت برنامه‌های فرهنگی کشور قرار گیرد و برنامه‌ریزان به تأمین نیازهای اطلاعاتی این گروه به‌عنوان یک تکلیف انسانی توجه نمایند. و توجه به این نکته که نابینایان افراد ناتوانی نیستند که اقدام به هر کاری برای آنها بی‌حاصل می‌ماند و اصل برابری دسترس‌پذیر کردن خدمات و منابع اطلاعاتی را باید همواره مد نظر داشت.

تعریف عملیاتی اجزای مسئله

۱. منظور از "بررسی وضعیت": مطالعه و پژوهش در زمینه مشخصات، فضا، و تشکیلات، نیروی انسانی، ترکیب مجموعه‌ها، خدمات فنی (مجموعه‌سازی - سازماندهی)، خدمات اطلاع‌رسانی و خدمات رایانه‌ای کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی نابینایان و نیمه‌بینایان است.
۲. شهر تهران: به استناد تعریف شهرداری از شهر تهران می‌باشد.
۳. نابینا و نیمه‌بینا: با توجه به تعریف بین‌المللی، نابینا کسی است که میزان دید او کمتر از یک دهم و نیمه‌بینا کسی است که میزان دید او بیشتر از یک دهم و استفاده از وسائل کمکی (عینک) میزان دید حداکثر به سه دهم می‌رسد.

پرسش‌های اساسی

پژوهش حاضر در صدد است که در انجام فرآیند جمع‌بندی تحلیل‌ها و نتیجه‌گیری به پرسش‌های اساسی زیر پاسخ گوید:

۱. وضعیت فضا و تشکیلات کتابخانه‌ها به چه صورت است؟
۲. تعداد کارمندان، میزان تحصیلات، آشنائی آنها با کتابداری، و میزان بینائی آنها چگونه است؟
۳. وضعیت منابع در کتابخانه‌ها چگونه است؟
۴. خدمات فنی طبق چه ضوابطی انجام می‌گیرد؟

۵. خدمات اطلاع‌رسانی کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی چگونه انجام می‌گیرد؟
۶. از امکانات رایانه چه اندازه استفاده می‌شود؟

هدف و فایده پژوهش

هدف از این پژوهش آشنایی با وضعیت کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی نابینایان و نیمه‌بینایان مستقر در شهر تهران به منظور شناختن فضا و تشکیلات، نیروی انسانی، ترکیب مجموعه‌ها، خدمات فنی (مجموعه‌سازی - سازماندهی)، خدمات اطلاع‌رسانی و خدمات رایانه‌ای، و کاستن مشکلات حاکم بر آنها و تلاش برای یافتن راه‌حلی برای کاهش مشکلات است. نابینایان و نیمه‌بینایان افراد این کشور هستند و با افراد بینا حقوق مساوی دارند، بنابراین نیازهای اطلاعاتی آن‌ها نیز مانند دیگر افراد باید برآورده شود. در این پژوهش محدودیت‌ها و امکانات کتابخانه‌ها شناسایی شده، و نظرات و پیشنهادهایی برای برابری استفاده این عزیزان با سایر افراد جهت رفع نیازهای اطلاعاتی‌شان از کتابخانه‌ها عنوان گردیده است.

متغیرهای اساسی پژوهش

در پژوهش حاضر متغیرهای مورد بررسی عبارتند از:

۱. کتابخانه‌ها، متغیر مستقل یا تأثیرگذار
۲. وضعیت کتابخانه‌ها، متغیر وابسته یا تأثیرپذیر

روش پژوهش و توجیه روائی آن

روشی که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته است، روش پیمایشی است. زیرا با توجه به تعداد جامعه مورد مطالعه و نیز در مقایسه با سایر روش‌های گردآوری اطلاعات، استفاده از این روش و بهره‌گیری از پرسشنامه مناسب‌ترین و بهترین روش تشخیص داده شده است.

جامعه مورد مطالعه

با توجه به محدودیت کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی نابینایان و نیمه‌بینایان مستقر در شهر تهران تمامی کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی (۹ کتابخانه)، جامعه مورد مطالعه این پژوهش را تشکیل می‌دهند، و نمونه‌گیری انجام نشده است.

محدودیت‌های پژوهش

- چهار کتابخانه آموزشی در تابستان تعطیل بودند و از اوایل آبان‌ماه قادر به پاسخ‌گویی به پرسشنامه‌ها بودند، که از لحاظ زمانی مشکلاتی به همراه داشت.
- در اکثر کتابخانه‌ها آمار ثبت‌شده و دقیق نداشتند، لذا کتاب‌ها و نوارها بر روی قفسه‌ها شمارش شد که انجام آن چندان آسان نبود.
- عدم وجود مرکز، نهاد، یا سازمان مشخصی برای شناسایی کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی نابینایان و نیمه‌بینایان.

تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش

کتابخانه به منزله یک نهاد اجتماعی است. هدف کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی از جمله کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی نابینایان و نیمه‌بینایان در به ثمر رساندن رفع نیازهای اطلاعاتی مراجعه‌کنندگان خود، گسترش فرهنگ و ارتقای علم و دانش و ایجاد امکانات و شرایط مناسب برای پرکردن اوقات فراغت مراجعه‌کنندگان خود می‌باشد.

- از ۹ کتابخانه مورد بررسی، ۵ کتابخانه (۵۵/۵ درصد) دارای استودیو و یک کتابخانه (۱۱/۱۱ درصد) دارای چاپخانه بودند.

- هیچ‌یک از کتابخانه‌های مورد پژوهش اختصاصاً برای نابینایان و نیمه‌بینایان ساخته نشده است. از ۹ کتابخانه مورد پژوهش، ۶ کتابخانه (۶۶/۶ درصد) فضای فعلی کتابخانه را کافی نمی‌دانند که از آن میان فقط دو کتابخانه (۲۲/۲ درصد) برنامه‌ریزی جهت توسعه کتابخانه دارند و ۴ کتابخانه دیگر (۴۴/۴ درصد) هیچ‌گونه برنامه‌ای جهت توسعه کتابخانه خود ندارند.

- تعداد کل نیروی انسانی کتابخانه‌ها ۳۷ نفر است که از این تعداد فقط ۴ نفر (۱۱ درصد) دارای تحصیلات کتابداری در سطح کارشناسی و ۳۳ نفر (۸۹ درصد) دارای تحصیلات غیرکتابداری می‌باشند. قابل ذکر است که هیچ‌یک از نابینایان و نیمه‌بینایان دارای تحصیلات کتابداری نیستند.

- از ۳۷ نفر تعداد کل نیروی انسانی در کتابخانه‌های مورد پژوهش ۶ نفر (۱۶/۲ درصد) نابینا، ۳ نفر (۸/۱ درصد) نیمه‌بینا و ۲۸ نفر (۷۵/۷ درصد) بینا هستند.

- از کل کتاب‌های موجود که ۱۳۶۱۳ عنوان می‌باشد، ۱۸۶۸ عنوان (۱۳/۷ درصد) کتاب‌های بریل، ۱۱۷۴۵ عنوان (۸۶/۳ درصد) کتاب‌های عادی است، و در کلیه کتابخانه‌ها مجموعاً ۱۲۳۴۰۱ نوار موجود است.

- فقط در یک کتابخانه تمام مواد کتابخانه (کتاب‌های بریل، عادی، نشریات و نوارها) فهرست‌نویسی شده است.

جدول ۱. توزیع نیروی انسانی از نظر نوع و میزان تحصیلات

رشته غیر کتابداری		رشته کتابداری		توزیع نیروی انسانی از نظر نوع و میزان تحصیلات
درصد	تعداد نیروی انسانی	درصد	تعداد نیروی انسانی	
۳	۱	—	—	فوق دکتری
۹/۱	۳	—	—	کارشناس ارشد
۵۴/۵	۱۸	۱۰۰	۴	کارشناس
۹/۱	۳	—	—	فوق دیپلم
۱۸/۲	۶	—	—	دیپلم
۶/۱	۲	—	—	زیر دیپلم
۱۰۰	۳۳	۱۰۰	۴	جمع

جدول ۲. وضعیت فهرست‌نویسی مواد کتابخانه

خیر		بلی		وضعیت فهرست‌نویسی مواد در کتابخانه‌ها
درصد	تعداد کتابخانه	درصد	تعداد کتابخانه	
۷۷/۷	۷	۲۲/۲	۲	کتاب‌های بریل
۸۸/۸	۸	۱۱/۱	۱	کتاب‌های عادی
۸۸/۸	۸	۱۱/۱	۱	نوارها
۸۸/۸	۸	۱۱/۱	۱	نشریات

با توجه به این نکته که یکی از عوامل توسعه کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی نابینایان و نیمه‌بینایان داشتن تجهیزات نوین و کافی می‌باشد، از بین تجهیزات ویژه بینایان و نیمه‌بینایان فقط دستگاه ضبط صوت در تمام کتابخانه‌ها موجود است.

جدول ۳. توزیع تجهیزات ویژه نابینایان و نیمه‌بینایان

درصد	تعداد کتابخانه	توزیع تجهیزات ویژه نابینایان و نیمه‌بینایان
۷۷/۷	۷	ماشین تایپ بریل
۴۴/۴	۴	دستگاه بهدید
۵۵/۵	۵	زیراکس بریل
۱۰۰	۹	دستگاه ضبط صوت
۳۳/۳	۳	ذره‌بین درشت‌کننده
۷۷/۷	۷	دستگاه تکثیر نوار
۱۱/۱	۱	فرهنگ گویا

پیشنهادها

۱. برای کتابخانه‌هایی که در طبقات مختلف قرار دارند، وجود دکمه آسانسور به صورت حروف بریل، دستیابی نابینایان به کتابخانه را تسهیل می‌کند.
۲. قرار دادن راهنمایی به خط بریل در کنار درب ورودی کتابخانه برای راهنمایی مراجعه‌کنندگان به فضا و مواد کتابخانه مثمر ثمر خواهد بود.
۳. برای غلبه بر مشکلات مالی کتابخانه‌ها، دولت بودجه‌ای خاص به‌طور سالانه برای کتابخانه‌ها اختصاص دهد.
۴. آموزش و بازآموزی نیروی انسانی در کتابخانه‌ها، ضروری به نظر می‌رسد.
۵. همکاری کارکنان کتابخانه‌های نابینایان و نیمه‌بینایان با یکدیگر به منظور ایجاد و گسترش شبکه کتابخانه‌ای ضروری به نظر می‌رسد.
۶. تازه‌های کتاب به صورت بریل و گویا تهیه شود و در دسترس نابینایان و نیمه‌بینایان مراجعه‌کننده کتابخانه‌ها قرار گیرد.
۷. دسترسی به نشریات به شکل گویا انجام گیرد.
۸. در مجموعه‌سازی کتابخانه‌ها، تهیه و تدوین خط‌مشی برای انتخاب مواد توسط کمیته و هیأت‌های انتخاب مواد لازم است.
۹. با فهرست‌نویسی کلیه مواد، منابع مورد نیاز با سرعت و سهولت بیشتر به دست مراجعان می‌رسد، و در ضمن اشتراک منابع نیز به سهولت صورت می‌گیرد و با اشتراک منابع از دوباره کاری جلوگیری می‌شود و اجرای این برنامه، صرفه‌جویی مالی به همراه دارد.
۱۰. ایجاد شبکه امانت بین کتابخانه‌ها موجب خواهد شد که کلیه این کتابخانه‌ها از منابع یکدیگر مطلع باشند و در صورت لزوم منابع مورد نیاز را به یکدیگر امانت دهد.
۱۱. کتابخانه عمومی که به‌عنوان یک قدرت اجتماعی در خدمت عموم مردم یک جامعه است باید چتر حمایتی خود را برای اقشار مختلف جامعه باز نگاه دارد. نابینایان و نیمه‌بینایان نیز از افراد جامعه هستند و باید قادر به دریافت خدمات از این کتابخانه‌ها باشند.
۱۲. یکی از وظایف کتابخانه ملی گردآوری کتاب‌هایی برای نابینایان و معلولان می‌باشد. برنامه‌ریزی جهت نیل به این هدف ضروری است.
۱۳. کتابخانه‌های دانشگاهی به عنوان مراکز آموزشی پرتحرک و پویا، موظف هستند مواد مورد نیاز برنامه آموزشی، پژوهشی دانشگاه را برای همه دانشجویان فراهم کنند. متأسفانه هیچ اقدامی از این نظر برای دانشجویان نابینا و نیمه‌بینا انجام نگرفته است. دانشجویان نابینا به‌دنبال دانشجویان بینا هستند تا کتاب‌ها و جزوه‌ها را برای آنها به صورت نوار درآورند در صورتی که این وظیفه کتابخانه‌های دانشگاهی است که جهت رفع نیاز اطلاعاتی دانشجویان نابینا و نیمه‌بینا

اقدام کنند.

۱۴. ارائه خدمات به صورت شبانه‌روزی در کتابخانه‌ها و یا حداقل دو شیفته بودن آنها سبب می‌شود که نابینایان و نیمه‌بینایان در اوقات فراغت بیشتر از کتابخانه‌ها استفاده نمایند.

۱۵. ایجاد امکانات برای استفاده دانش‌آموزان از کتابخانه‌های آموزشی در تعطیلات تابستان موجب خواهد شد که دانش‌آموزان نابینا در ایام تعطیل هم بتوانند از کتابخانه‌ها و منابع مورد نیاز خود بهره‌مند شوند.

در نهایت می‌توان گفت که برای بهبود و ایجاد پویایی بیشتر و برآوردن احتیاجات اطلاع‌رسانی نیاز به همکاری تمامی سازمان‌ها، نهادها، مؤسسات خیریه، و افراد خیر یک جامعه دارد و انجام این مهم از عهده فرد یا سازمانی خاص امکان‌پذیر نخواهد بود.

مآخذ

۱. ارجمند، تاج‌الملوک. دفتر ملی اطلاع‌رسانی به معلولان: اهداف و مسئولیت‌ها. فصلنامه کتاب، دوره هشتم، شماره ۱ و ۲ (بهار و تابستان ۱۳۷۶). ۱۶۰-۱۶۵.
۲. "اولین روزنامه گویا در ایران". همشهری. ۱۳ آذر ۱۳۷۳.
۳. پاکزاد، محمود. کودکان استثنایی: شناخت، آموزش، پرورش، توانبخشی و رفاه آنان. [تهران]: انتشارات کانون کر و لال‌های ایران و با همکاری روابط عمومی و ارشاد وزارت نفت، ۱۳۶۸.
۴. تعاونی، شیرین. فهرستگان کتاب‌های گویای ایران. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۴.
۵. غفاری، عبدالله، و [دیگران] روش کوتاه‌نویسی بریل فارسی. [تهران]: روابط عمومی سازمان بهزیستی کشور، ۱۳۶۶.
۶. فانی، دریا. "به مناسبت روز جهانی نابینایان، بگریز زنی‌گرگی و روشندل باش". همشهری، ۲۳ مهر ۱۳۷۷.
۷. کودسن، کورت، کودسن، ابواند. کتابخانه الکترونیکی برای نابینایان، ترجمه تاج‌الملوک ارجمند در "گزیده مقالات ایفلا ۹۵". تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۵.
۸. مختاری معمار، حسین. درآمدی بر کتابداری. تهران: قو، ۱۳۷۴.
۹. نامنی، محمدرضا. سیرگذرا در آموزش و بهزیستی معلولین بینانی. [تهران]: ۱۳۶۳.
۱۰. "هند ۱۲ میلیون نابینا دارد". ضمیمه اطلاعات، ۲۰ اردیبهشت ۱۳۷۷.

11. Balslev, Johannes. The Danish model of Library Services to the Print Handicapped. Denmark: IFLA, 1997.
12. Coombs, Norman. The Information Highway and the Print Handicapped. Turkey: IFLA, 1995.
13. Craddock, Peter. Talking Newspapers and Magazines for Visually Impaired and Other People with print Disabilities. China: IFLA, 1996.
14. Kavanagh, Rosemary; Moodie, Michael. Preparing for the Millennium: Lining Libraries for the Print- Disabled. Amsterdam: IFLA, 1998.
15. Walraven, Theo; Verboom, Maarten. Electronic Library Services for the Visually Disabled in the Netherlands. Amsterdam: IFLA, 1998.